

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
УКРАЇНИ**

**ISSN 0453-8048
ISSN 0920-829X**

**ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

381“94

**ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

«ОСНОВА»

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 381

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Заснований у 1964 р.

Харків
Видавництво «Основа» при Харківському
державному університеті
1994

Вісник присвячено історії формування політичних інститутів, політичних партій, рухів та громадських організацій України. Статті, написані з використанням новітніх джерел, сприятимуть поширенню, поглибленню та збагаченню історичних знань, підвищенню політичної культури.

Для наукових робітників, викладачів вузів, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія: д-р іст. наук, проф. *В. І. Танцюра* (відп. ред.), канд. іст. наук, доц. *О. М. Карпов*, канд. іст. наук, доц. *Н. С. Серьогіна* (відп. секр.), д-р іст. наук, проф. *І. Г. Тупіков*, д-р іст. наук, проф. *Л. С. Черномаз*

Адреса редакційної колегії: 310077 Харків, майдан Свободи, 4, університет, кафедра політичної історії України, тел. 45-75-72

В 0503020000-017 226-94 Замовне

© Харківський державний університет, 1994

родними республіками колишньої російської імперії» залишив відкритим, передавши його до компетенції майбутніх Установчих зборів України [УІЖ, 1991, № 9, с. 22].

Таким чином, аналіз цього питання дозволяє зробити основний висновок: ставлячи на перше місце інтереси трудящих мас, меншовики зуміли переглянути ряд раніше прийнятих ними положень, зарекомендувавши при цьому себе демократичною, антитоталітарною силою.

Надійшла до редколегії 06.06.93

О. А. ГАВРИЛЕНКО, І. А. ЛОГВИНЕНКО

ДО ПИТАННЯ ПРО БІЛЬШОВИЦЬКУ КОЛОНІЗАЦІЮ УКРАЇНИ (ОЧИМА УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ДІЯЧІВ)

Оповитий серпанком забуття історичний краєвид на наших очах почав прояснюватися. Все більше фактів, раніше невідомих не лише широкому загалу, але й спеціалістам, стає надбанням усіх, хто цікавиться історією України. Особливо це стосується так званого «радянського» періоду. З багатьох архівних документів останнім часом знято гриф секретності, з'явилася можливість їх вивчення. Знайдені невідомі раніше документи і матеріали, що дають змогу по-новому глянути на наше порівняно недавнє минуле, побачити витоки і краще зрозуміти закономірності реалій сьогодення.

Період будівництва «соціалізму» в Україні закінчився. Вже багато відомо про ті форми і методи, які при цьому застосовувалися, відомо, яким чином розв'язувалися політичні, економічні, національні та інші питання. Ми знаємо багато, але далеко не все. У працях істориків і публіцистів останніх років найбільш розповсюдженим став погляд, що викривлення ленінської національної політики, ідей В. І. Леніна про будівництво соціалізму почалися після його смерті і посилювалися по мірі зміцнення влади Сталіна. Це не так. Наведені нижче документи свідчать про помилковість такої думки, говорять за те, що політика великодержавного шовінізму, яку проводила на Україні РКП(б), політика насильницького будівництва нового суспільства за «петроградською моделлю» почалася значно рані-

ше, практично з моменту утворення КП(б)У, тобто з липня 1918 р.

Крім партії більшовиків у 1918—1920 рр. на українській політичній арені діяли різноманітні національні партії комуністичної та соціал-демократичної орієнтації: Українська Комуністична партія, Українська Комуністична партія (боротьбістів), Єврейська Комуністична партія, Українська соціал-демократична робітнича партія, Українська партія соціалістів-революціонерів та ін. Проголошуючи ідею побудови соціалізму, вони в той же час не могли погодитися з формами і методами соціалістичного будівництва, які застосовувала КП(б)У — провідник політики Російської Комуністичної партії більшовиків в Україні.

Глибше зрозуміти документи, що пропонуються, можна лише в контексті основних історичних подій грудня 1918 — лютого 1920 рр. в Україні.

Повстання проти гетьманського режиму, (14 грудня 1918 р.), розпочате Директорією, закінчилося зреченням гетьмана Скоропадського та вступом військових сил Директорії до Києва. Після деякого замішання, тимчасового «паралічу переможців» Директорія нарешті лише 26 грудня проголосила «склад нового уряду на чолі з соціал-демократом В. Чехівським та виголосила програмову Декларацію.

Перемога Директорії та евакуація німців викликала серед більшовиків гарячі суперечки з приводу того, чи достатньо у них сил, щоб взяти владу до своїх рук. Одні — В. П. Затонський, Д. З. Мануїльський — стояли за мирні переговори з Директорією, які б дали час для зміцнення партії, інші — В. О. Антонов-Овсієнко, Г. Л. Пятаков — наполягали на негайних рішучих діях, спрямованих на захоплення влади. 20 листопада Москва після деяких вагань підтримала другу точку зору, і на початку січня розпочалось швидке просування радянських військ по території України у напрямку до Києва.

31 грудня 1918 р. та 3 і 4 січня 1919 р. Директорія зверталася до московського уряду за роз'ясненням дій Радянських військ і одержала відповідь, що «ніякого війська Російської Соціалістичної республіки немає на Україні», що проти військ УНР веде війну не Радянська Росія, а «самостійний більшовицький уряд на Україні», абсолютно незалежний від Москви [2, с. 205—206].

5 січня 1919 р. Директорія відповіла нотою про ведення в районі Харкова воєнних дій з боку Радянської Росії [2, с. 213]. Москва погодилася на мирні переговори, але наступ на Київ не припинила. 9 січня Директорія надіслала Радянському урядові Росії ультиматум з вимогою припинити військові дії на українській території та з загрозою війни у випадку неодержання задовільної відповіді на протязі 48 годин [4, 1919, 11 січ.]. 11 січня, не одержавши бажаної відповіді, Директорія визнала себе у стані війни з Радянським урядом [4, 1919, 13 січ.]. Головним отаманом було призначено Симона Петлюру. Однак УНР була не в змозі протидіяти наступу у зв'язку з переходом цілого ряду повстанських формувань на бік Червоної армії. 5 лютого було взято Київ [3, с. 411], а на початок липня під контролем більшовиків опинилась більша частина території України.

Відчуваючи гостру потребу у продовольстві, Російська Радянська республіка розпочала хлібозаготівельну кампанію на Україні, схожу з тією, яку проводили німці на рік раніше. Зрозуміло, що це викликало незадоволення серед селян. Здійснення урядом Х. Г. Раковського політики відкритого ущемлення української культури привело до втрати підтримки серед інтелігенції. У липні 1919 р. більшовицький уряд, вже не одержуючи підтримки народу України, не міг реально протидіяти наступу з Дону армії Денікіна, а також військам Петлюри, що надходили з заходу.

У середині серпня другий Український Радянський уряд фактично перестав існувати, а 2 жовтня у зв'язку з втратою більшовиками території України оголосив себе розпущеним Центральний Комітет КП(б)У [3, с. 414]. Але вже у грудні 1919 року більшовики розпочали черговий наступ на Україну. 12 грудня червоні війська зайняли Харків, 16 грудня — Київ [3, с. 415]. 27 січня 1920 р. утворений у Москві Всеукраєвком прийняв постанову про введення в дію на території України усіх декретів РРФСР. Тим самим для Росії було відкрито відтепер вже «закошну» можливість використовувати економічний потенціал України. А 2 лютого 1920 р. відбулося підписання угоди про тісне співробітництво республік [3, с. 415].

Всі ці події не могли не позначитися на діяльності українських політичних партій. Головні питання, з приводу яких відбувся розкол між ними та всередині кож-

ної, впливали з розбіжностей щодо розуміння майбутнього України, а саме з неоднакових уявлень про структуру влади, а також про співвідношення національних інтересів та соціалістичних ідеалів.

В листах, що наводяться нижче, відомі політичні діячі того часу дають свою оцінку політики більшовиків в Україні, висловлюють рішучу незгоду з нею.

Привертає увагу також той факт, що автори листів прямо і чесно висловлювали свою позицію. Вже в той час це вимагало неабиякої громадянської мужності. Документи дозволяють по-новому глянути на деякі сторінки нашого минулого, хоч, оцінюючи їх, необхідно враховувати і значну міру суб'єктивності авторів.

З листа О. Клуного до Леніна:

«Товаришу Ленін. Такі факти.

Повстання минулого року на Україні, фіксоване Директорією, через місяць змело гетьманщину. Проведене воно було виключно внутрішніми українськими силами.

Радянські війська до самого Києва (всю лівобережну Україну) пройшли за активної допомоги місцевого населення. Самі радянські війська були українські (Вам це відомо). Пролетаріат, а головне — селянство твердо стояли за Радянську владу. Були повіті, де Радянські війська проходили без жодного пострілу (вам це відомо з доповіді т. Пятакова).

Воля трудящих України виявилася цілком.

Наближалось з'єднання з Угорщиною... Світова пожежа розгорялася. Таким був початок.

Далі почалося «радянське» будівництво. Спочатку ті, що чекали на Радянську владу, придивлялися до справ Радянської влади і вибачали їй багато дечого. Диктатура невігласних зайд-авантюристів відштовхнула комуністичні сили і сама нічого не дала позитивного. Далі — повстання. Далі — Радянська влада палила цілі села, розстрілювала червоноармійців Таращанської дивізії та селянську бідноту. Далі все переплуталося і пролетаріат Києва (Арсенал) не цілком по-товариському прийняв т. Троцького...

Т. Петровський у пресі заявив, що українство підтримується куркулями та пройдисвітами; т. Раковський, перебуваючи на посаді Голови Раднаркому, вимагав диктатури російської культури на Україні...

Угорщина на радість світової контрреволюції задумана. Радянська влада на Україні впала. Діячі поїхали насаджувати владу до Туркестану, Сибіру і т. ін...

Але жива Радянська влада на Україні. Вона й буде там, якщо РКП виявить дійсний інтернаціоналізм, а не буде запроваджувати політику насадження «червоного імперіалізму» на Україні...

16 листопада 1919 р.» [5, ф. 43, оп. 1, спр. 46, арк. 1].

Телеграма члена Тимчасового робітничо-селянського уряду України М. Н. Полоза Й. В. Сталіну:

«Всупереч всьому, про що йшлося між нами, ведеться політика на Україні. При продовженні такого курсу зможете (та й то навряд чи) утриматись тільки спираючись на іонаціональну збройну силу. Вирішено створити (скликати) комуністичний з'їзд Рад, який повинен проголосувати за злиття з Росією. Розсилаються накази до місцевих органів влади про те, що на з'їзд повинні обиратися лише комуністи: з'їзди проводять в атмосфері воєнного терору. Внаслідок суто комуністичні вибори, але велике незадоволення серед населення, яке раніше із захопленням ставилося до більшовиків. Настрій селян формулюється словами: «Оце дїждались — ждали більшовиків, а тут якась жидівська комунія». Внаслідок поголовного розгону всіх тих Рад, де не було більшості комуністів, і призначення комуністичних ревкомів та виконкомів загрозово зростає антисемітська пропаганда, тому що в комісари та виконкоми і ревкоми від комуністів потрапляють головним чином євреї, як найбільш активний елемент міст. Ілюстрації:

1) Полтава, де після розриву ваших з нашими та звільнення наших зі всіх командних посад, гарнізон відмовився підкорятись новсму командному складу і виступив із Полтави;

2) Суми, де розігнано Раду і створену нову, виключно з ваших, завдяки чому надзвичайно напружена атмосфера;

3) Кобиляки, вдруге зайняті нашими загонами, де після приходу радянських військ (російських) місцеву Раду розпущено. Призначено ваш ревком, якому відмовився підкорятися місцевий радянський гарнізон, що звільнив місто від петлюрівців. Партизани розійшлись по селах і ведуть агітацію проти вас, а ми безсилі;

4) Харків, де до цього часу ухиляються від видачі зброї місцевим робітничим частинам в зв'язку з їх недоброзичливим ставленням до прийшлих...;

5) недопущення Костянтиноградського та Кобиляцького селянських з'їздів Рад і т. ін. Їх уже не злічити.

Внаслідок вашої партійної диктатури, запровадженої при майже повній відсутності у вас на Україні підготованих партійних працівників, знайомих з місцевими умовами, виходить дискредитування ідеї Радянської влади навіть в очах робітників. Особливо це відчутно на фронті, де не поодинокі такі випадки, як під Бахмутом, де наслідком партійного терору був відхід з фронту декількох тисяч військ та оголення фронту, що віддало Бахмут козакам.

Агентами на місцях переслідується все українське. Так, 1) на село не допускається лівоесерівська селянська газета, яка виходить українською мовою. Їхня ж газета «Борьба» завдяки російській мові йде вільно; 2) зриваються й толчуться портрети Шевченка; 3) заарештовуються незалежні українські соціал-демократи, які стоять на радянській платформі і допомагали радянським військам, тільки за те, що вони — українці (Вільшана, Харків і т. д.).

Внаслідок такої політики сильне незадоволення серед селян, а також у наших загонах, про військове значення яких можна мати уяву з того, що наведено нижче: 1) лінію від Полтави до Гребінки, що під Києвом було взято нашими, а потім передано вашим, і під час захоплення Полтави наші били петлюрівців у тилу; 2) нами були взяті і передані вам міста Зеньків, Гадяч, Кобиляки, Миргород, Ромодан, Лохвиця, Золотоноша; 3) отаман Григор'єв з чорноморською дивізією визнав ваше командування тільки після відповідного наказу нашого Центрревкому, але військо незадоволене; 4) за наказом же нашого Центрревкому передано Боровим Антонову частини, які займають район та місто Житомир, але й там їхнє ж незадоволення вашою національною політикою. Крім всього іншого, представник нашого ЦК, який приїхав для переговорів про наш вступ до Радянського уряду біля трьох тижнів не може домогтися будь-якої відповіді.

Зважаючи на вищеперелічені умови, питання про наше об'єднання стає все більш важким. Особливе незадоволення в партійних низах. В ім'я нашої спільної справи вам якнайшвидше треба вжити термінових заходів для радикальної зміни української політики.

Я був найближчим спостерігачем падіння чотирьох українських урядів — стверджую, що теперішнє становище Українського Радянського надзвичайно небезпеч-

не. Завтра за терміновим викликом їду до Києва. Про одержання даного прошу повідомити.

Київ. ЦК УСР. 14 лютого. Полоз» [5, оп. 1, спр. 54, арк. 1—4].

З листа Юрія Мазуренка Д. З. Мануїльському: «І ми, і Ви йдемо до однієї наміченої мети з тією різницею, що ми йдемо через мобілізацію та організацію своїх місцевих пролетарських сил, а Ви через «Комуністичне Генерал-Губернаторство»; тому ми у Ваших очах здаємося націоналістами, а ви у наших — представниками метрополії, яка прагне одержати користь із колоній; хоча, правда, помилки Ваші ведуть до (місцевого більшовицького) імперіалізму... 8.02.1920. Харків» [5, ф. 8, оп. 1, спр. 13 арк. 1—2].

Наведені документи свідчать про те, що головними причинами війни між Раднаркомом та Директорією були економічні інтереси. Вміло прикриваючи свою агресію в Україні гаслами про «соціалістичні ідеали», російські більшовики послідовно здійснювали підкорення української держави з метою використання її економічного потенціалу. Як наслідок — всі «самостійницькі прояви» як в суспільстві взагалі, так і у лавах КП (б) У зокрема жорстоко придушувалися, питання, що виникали, переводилися вже в площину національної політики. Надзвичайно актуально звучить і сьогодні визнання Л. Д. Троцького: «Національна політика — це насамперед питання хліба та масла, землі й хати, продовольства й заробітків, служби й посад, колонізації та еміграції» [5, с. 30].

Останнім часом у науковій та публіцистичній літературі наводиться чимало фактів, що викривають загарбницьку імперську політику Радянської Росії щодо України. Проблема ж взаємин РКП(б) з українськими партіями комуністичної орієнтації опрацьована поки що недостатньо. Стаття є спробою хоча б частково заповнити цю світліну.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вісник літератури, мистецтва, науки і громадського життя. Т. І. Львів, 1933.
2. Винниченко В. Відродження нації. Ч. 3. К., 1990.
3. Революція на Україні. По мемуарам белых. М.;—Л., 1930.
4. Робітнича газета.
5. ЦДАГОУ.

Надійшла до редколегії 25.05.93